

ODRAZ KRÍZY NEMECKÉHO VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V KANTOVEJ FILOZOFICKEJ ANALÝZE UNIVERZITNÉHO VZDELÁVANIA

PETER ZIGMAN, Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK, Bratislava

ZIGMAN, P.: The Reflexion of the Crisis in German Higher Education System in Kant's Analysis of the University Education
FILOZOFIA 51, 1996, No. 6, p. 373

The paper focuses on Kant's analysis of university education system on the background of the historical condition of the 2nd half of the 18th century. Kant's conception assumes an autonomous status of a university with no rights of the state power to intervene. He questiones the traditional organization of the university. He is in search for an answer to the question „What for philosophy?“ after the propedeutical role of philosophy has been overcome. The leading position is assigned to a „new“ philosophical faculty, which together with philosophy becomes the guarantee of truth. The precondition of this is its publicity.

Život a dielo nemeckého filozofa Immanuela Kanta (1724-1804) spadá do obdobia, pre ktoré možno ako jeden z jeho charakteristických znakov uviesť i skutočnosť, že európske vysoké školstvo – reprezentované tradičnou univerzitou – sa ocitlo na rázcestí. Kanta možno pokladať za typického univerzitného učenca, berúc pritom do úvahy skutočnosť, že celú svoju vedeckú kariéru spojil s pôsobením na univerzite v rodnom Königsbergu: od r. 1756 tu pôsobil ako súkromný docent a od r. 1770 ako riadny profesor logiky a metafyziky, prednášal však aj mnoho iných predmetov, ako to bolo v jeho dobe zvykom.

Ako súčasník vývojových tendencií, ktoré v tomto období zásadným spôsobom ovplyvnili ďalšiu existenciu samotnej inštitúcie, akou bola univerzita, sa Kant podobne ako iní klasici nemeckej filozofie priamo či nepriamo vyjadroval k úspešným či neúspešným pokusom o reformy univerzitného vzdelávania a do istej miery sa na nich i podieľal. Vo svojich názoroch postihol mnohé vývojové trendy, ktoré sa presadili a stali zreteľnými až začiatkom 19. storočia, no nemohol predpokladať niektoré nové tendencie nastupujúcej epochy. V každom prípade však jeho teória univerzity predstavuje významný prínos k filozofickým analýzám univerzitného vzdelávania.

Ako východisko treba uviesť, že univerzity reprezentovali v každej dobe svojej existencie určitý typ vyšších štúdií, pričom už tento pojem „vyššie štúdiá“ sa v procese historického vývoja menil. Ešte pred 18. storočím boli univerzity v podstate iba najvyššími triedami gymnázia, ako ho poznáme v 19. storočí. Hranice medzi „vyšším“ a „vysokým“ školstvom boli voľné až priepustné, rozdiel bol vlastne len v oficiálnych formálnych značkoch.

Nová podoba, v ktorej dnes vnímame univerzitu, sa zrodila až v prvej polovici 19. storočia a zmenila samotné chápanie tejto inštitúcie. V základe zostalo vlastne iba meno a stavovský charakter tohto ústavu, ako aj určité vonkajšie formálne znaky, ale obsah univerzity sa podstatne zmenil. Kríza vysokého školstva, ktorá je sprievodným javom epochy konca 18. storočia, je signifikantným znakom, že stará forma a starý obsah univerzity sa už prežili.

Základom univerzity ešte v polovici 18. storočia bola štruktúra zdedená zo stredoveku. Vo všeobecnosti možno povedať, že išlo o model štyroch fakúlt, z ktorých tri sa chápali ako „vyššie fakulty“ (teologická, právnická a lekárska fakulta) a jedna fakulta sa pokladala za „nižšiu fakultu“ (artistická fakulta, neskôr označovaná ako filozofická fakulta). Treba však zdôrazniť, že ide o teoretický model, v praxi nemusela mať univerzita všetky štyri fakulty (zrejme je viac prípadov „neúplných“ univerzít ako tých so všetkými štyrmi fakultami). „Studium generale“ sa totiž v staršom období nevzťahovalo na úplnosť štúdií (t.j. zastúpenie všetkých študijných predmetov v rámci jednej univerzity), ale na všeobecný prístup a na zastúpenie siedmich slobodných umení. Nešlo o odborné vzdelávanie, blízke dnešnému poňatiu, ale o získavanie všeobecného rozhľadu.

Študent, ktorý prichádzal na univerzitu (často vo veku 15 až 17 rokov), zapisoval sa najprv na artistickú (filozofickú) fakultu, ktorá slúžila ako „vedecká predškola“ pre „odborné“ štúdium na troch vyšších fakultách. Hoci sa táto fakulta pokladala za „nižšiu“, v skutočnosti bola do 18. storočia najväčšou a najdôležitejšou. Študenti začínali najprv štúdiom artistických odborov a až po získaní bakalariátu, resp. magisterského stupňa ich časť prešla na vyššie štúdiá (fakulty).

Pre 18. storočie je už charakteristické potlačenie artisticko-filozofických fakúlt, ba možno konštatovať, že na vedúcej nemeckej univerzite tohto obdobia¹ v Halle táto fakulta už takmer úplne absentovala. Študenti vstupovali priamo na jednu z vyšších fakúlt, aj keď ešte navštevovali filozofické prednášky. Celkovo podiel študentov priamo na filozofických fakultách už výrazne klesol.

Sprievodným znakom krízového stavu nemeckých univerzít po roku 1750 sa stal dlhodobý konštantný pokles ich návštevnosti. K poklesu tiež prispela pomerne malá vážnosť učených štúdií a narastajúci príklon k praktickejším zamestnaniam. Povest' dobových univerzít zaostávala tiež v porovnaní s vyšším oceňovaním „vedeckých akadémií“ a podobných inštitútov, ktoré vznikali v tomto období (Berlínska akadémia od r. 1700, Göttingenská akadémia od r. 1751, Mníchovská akadémia od r. 1759) ([3], 137).

Veľké a významné diela totiž vznikali oveľa viac v spisoch akadémií ako na pôde súdobých univerzít. Predovšetkým tam totiž nachádzal vedecký výskum svoju podporu a uznanie. Faktom je, že vedúce osobnosti 18. storočia často ani neboli univerzitnými učiteľmi, zásadnejšia zmena tohto stavu nastáva až v Kantovom období.²

¹V období rokov 1700-1790 dominovali Halle, Jena, Lipsko a novozaložená univerzita Göttingen (bližšie [3], 145-151).

²Ak Leibniz ešte začiatkom 18. storočia opovrhoval univerzitou a šiel k dvoru, tak už okolo r. 1740 Christian Wolff napriek živému úsiliu kráľa nešiel do Berlína na akadémiu a k dvoru, ale uprednostnil univerzitnú pôdu (Halle, Marburg). Rovnako po ňom odmietol i Kant odísť z Königsbergu do Berlína ([8], 146).

Za hlavnú príčinu poklesu záujmu o univerzitné štúdium však zrejme možno označiť zlepšenie stredného školstva, čoho dôsledkom potom bola zmena v smerovaní činnosti univerzít. Ak predtým bola artistická fakulta iba náhradou za najvyššie triedy gymnázia, teraz úplné predbežné vzdelanie na gymnáziách platilo už ako pravidlo a neskoršie zavedenie maturitnej skúšky ([9], 17) vlastne iba sankcionovalo jestvujúci stav. Artistická fakulta tým úplne stratila význam ako všeobecno-vzdelávací ústav, v oveľa väčšej miere boli vyhľadávané vyššie fakulty, ktoré v tomto období začali výrazne napredovať. Štúdium sa predžilo.

Nastupujúci racionalizmus postupne prenikal do všetkých oblastí a tomuto vplyvu sa nevyhli ani univerzity ([3], 140). Najvýraznejším prejavom tohto vnútorného prerodu univerzitného štúdia bolo postupné odumieranie dišput ako starej formy štúdia. Príčinou tohto procesu bolo to, že dišputy strácali svoju živnú pôdu: „Streittheologie“ a starú školskú filozofiu (tradičný aristotelovský systém upravovaný podľa potrieb jednotlivých období). Wolffov filozofický systém – hoci dominoval dobe – nestal sa kanonizovaným učením (a ešte menej sa na to hodila Kantova filozofia, šíriaca sa od 80-tych rokov 18. storočia). Absentujúca jednota predpokladov spôsobovala, že sa nedalo diskutovať tradičným spôsobom, pretože chýbalo spoločné kritérium pravdy a dišputy tak vyzneli „do prázdna“ ([8], 134). Obe tradičné formy argumentácie (ex ratione a ex autore) totiž predpokladajú, že sa vychádza zo spoločných základov. Zmena orientácie myslenia však znamená, že pravda nie je daná, ale treba ju hľadať, nedá sa jednoducho odvodiť zo stanovených noriem a zásad. V oblasti filologických a historických disciplín sa ako dôsledok racionalizmu presadzuje kritický historicko-filologický prístup. Vývoj aj tu smeruje od všeobecného k odbornému štúdiu.

Kríza univerzity spočívajúca v strate významu filozofickej fakulty vzhľadom na jej staré poslanie sa musela zákonite odraziť i v postrehoch a názoroch významných učencov doby, čoraz častejšie pôsobiacich na akademickej pôde. Je preto pochopiteľné, že sa týmto problémom zaoberal aj Immanuel Kant. Už v r. 1778 sa naňho obrátil pruský minister kultu Karl Abraham Freiherr von Zedlitz s polooficiálnym poverením, aby vypracoval opatrenia na posilnenie filozofickej orientácie štúdia odborov vyšších fakúlt. Prusko v tomto období – pod vládou Fridricha Veľkého (1740-1786) – malo povest' múdro a osvietensky spravovaného štátu a je preto pochopiteľné, že najvyššia štátna moc mala záujem na pozdvihnutí kultúrnej úrovne štátu. Štúdium filozofických disciplín sa totiž nepovažovalo za kvalifikáciu pre povolanie, a keďže študenti vstupovali už priamo na niektorú z vyšších fakúlt, štúdium na filozofickej fakulte tým vlastne strácalo praktický zmysel. Vláda pritom vychádzala z morálnofilozofického argumentu, že právnik, kazateľ i lekár vykonávajú svoju profesiu iba časť dňa, zvyšok dňa sú najmä „ľuďmi“, čiže potrebujú aj iné poznatky a vedy než tie, s ktorými bezprostredne narábajú pri výkone svojej profesie.

Immanuel Kant sa k téme vedy a univerzity vracia vo svojom poslednom (ešte ním) vydanom diele *Spor fakúlt* (*Der Streit der Fakultäten*, 1798).

Kantovi nejde ani tak o samotný model univerzity (ten je vlastne výsledkom až „druhého plánu“), ale najmä o samotnú vedu a postavenie jej súčastí, ktorých stelesnením sú práve štyri tradičné fakulty v podobe, v ktorej tvorili základ univerzity ešte v jeho

dobe. Kantovi šlo o principiálne vysvetlenie účelu univerzity a mala to byť jeho odpoveď na módnú požiadavku nahradenia starej univerzity odbornými vysokými školami, ktoré by boli základom vedeckého a hospodárskeho pokroku a ktoré by boli zároveň orientované na určité profesie. V tejto súvislosti treba poukázať na súdobý európsky stav, keď kríza univerzity bola všeobecným dobovým faktom – stagnovali univerzity aj vo Veľkej Británii a vo Francúzsku boli v roku 1792 všetky univerzity dokonca rozpustené ako jeden z krokov revolúcie pri odstraňovaní prežitkov starej doby (obnovené boli až za Napoleona). Preto bolo treba vymedziť nové poslanie univerzity a tým i jej nové postavenie v spoločnosti.

„Univerzitu“ chápe Immanuel Kant ako vysokú školu s určitou autonómiou (t.j. samosprávou), čo v praxi znamená, že učencov ako takých môžu posudzovať iba učitelia. (Ide teda o relatívne uzavretú samosprávnú spoločnosť.) Pomenovanie „fakulta“ podľa neho označuje malú časť univerzity, ktorú tvorí spoločenstvo profesorov a doktorov, vytvárané na základe rôznosti hlavných odborov učenia ([5], 12-13). Učitelia sa vo všeobecnosti delia na dve základné skupiny. Profesori a doktori tvoria spolu s členmi určitých voľných korporácií – akadémií (Sozietäten der Wissenschaft) skupinu „vlastných“ učencov, zaoberajúcich sa teóriou a výučbou na vysokých školách. Popri nich pôsobí ešte skupina tzv. literátov (študovaných), ktorých Kant nazýva „Werkkundige“ (preložiteľné ako „zbehlí vo svojom diele“) a „Geschäftsleute“ (preložiteľné ako „praktici“).³ Takýmito „praktikmi“ sú duchovní, právnici a lekári, ktorí nie sú „slobodní“, ale podliehajú „cenzúre“ učenia vyšších fakúlt.

Vysoké školy ako miesta teoretického vzdelávania sú oddelené od širšieho publika a bezprostrednej praxe, ide už zväčša o štátne zariadenia (prípadne cirkevné ústavy, no na rozdiel od antiky už nie súkromné ustanovizne s voľnou náplňou) a svojím teoretickým charakterom a organizáciou práce v modernej vede 18. storočia sa stávajú nevyhnutnosťou, pretože „...žijeme v stave ľudu vedeného učenosťou“ ([1], 558). Má teda ísť o zvedčenie modernej životnej reality, čo sa má prejaviť okrem iného aj v učennom charaktere kresťanského náboženstva (spojeného so svätými textami a sankcionovaného verejnou autoritou) a právnej vedy (spočívajúcej na kodifikovanom práve – krajinských zákonoch a ich výklade).

Novej situácii však nezodpovedá dožívajúca stará štruktúra univerzity. Starý model univerzity je založený na nadradenom postavení troch vyšších (odborných) fakúlt, ktorým má filozofická fakulta zabezpečovať propedeutickú „výchovu“ študentov. Vnútorne sú však už tieto staré vzťahy rozložené: ak ešte na začiatku 18. storočia bola filozofia svojím postavením iba v starej úlohe ako „ancilla theologiae et jurisprudentiae“ (podiel medicíny bol zanedbateľný), tak už v 2. polovici 18. storočia sa situácia radikálne mení a filozofia sa stáva „horiacou pochodňou“, osvetľujúcou cestu „odborným“ vedám. Wolff, Kant a vôbec racionalizmus totiž pre ňu získali hegemonistické postavenie, takže možno povedať, že teológia a právna veda tohto obdobia boli priam „presiaknuté“ filozofickým skúmaním.

³Tento výraz v 18. stor. ešte nemal taký výlučný podnikateľský význam, aký má dnes ([1], 563).

Práve zväčšujúca sa diskrepancia medzi starou univerzitnou štruktúrou (formou navonok) a novými vnútornými vzťahmi, spôsobujúca krízu univerzity, stáva sa východiskom Kantových úvah.

Univerzita je totiž miestom, kde sa stretávajú dva druhy záujmov. Na jednej strane sú to mocensko-politické záujmy vlády (jej vlastné utilitárne záujmy), na druhej strane je to záujem vedy mimo politickej služby, záujem napomáhať vláde „nepoliticky“ – prostredníctvom vzdelanosti a odporúčaní (samozrejme, treba tu pripomenúť, že Kant ako typický predstaviteľ svojej doby kalkuluje s osvietenskou vládou, v ktorej vidí záruku ďalšieho napredovania) ([1], 560).

Týmto záujmom zodpovedá aj tradičné členenie univerzity. Tri vyššie fakulty sa nachádzajú v bezprostrednom dosahu záujmovej sféry vlády. Je to možnosť získať takto vplyv na ľud (poddaných vlády) prostredníctvom kléru, právnikov a lekárov. Účelom všeobecného blaha má byť totiž:

1. zabezpečiť večnú blaženosť na druhom svete;
2. zabezpečiť občianske blaho pre členov spoločnosti (v podobe ochrany ich pozemského vlastníctva);
3. zaistiť telesné blaho – dlhý a zdravý život ([5], 13).

Z definovania týchto záujmov vlády voči univerzite ako nástroja ich zabezpečenia vyplýva aj tradičná hierarchia vyšších fakúlt, ako sa zvyčajne prijíma podľa „rozumu“:

1. najprv teologická fakulta,
2. potom právnická fakulta a
3. napokon lekárska fakulta.

Filozofická fakulta by tu prirodzene ako nepotrebná úplne absentovala.

Voči tomuto tradičnému názoru Kant namieta: „...avšak podľa prirodzeného inštinktu je pre človeka najdôležitejší lekár, pretože mu opatruje jeho život, až potom potrebuje odborníka zbehlého v práve, ktorý mu sľubuje uchovať preňho získané vlastníctvo, a iba nakoniec (i keď síce ide o spásu duše, no až keď prichádza smrť) vyhľadá duchovného: pretože aj on sám, hoc tak veľmi vychvaľuje šťastnú blaženosť onoho sveta, predsa si len (keďže nič z tej blaženosti pred sebou nevidí) túžobne želá, aby mu lekár napriek všetkému pridal ešte trochu času v tomto slzavom údolí.“ ([5], 14).

I keď i tu Kant argumentuje užitočnosťou, výsledkom má byť a aj je spochybnenie tradičnej hierarchie vied a fakúlt univerzity. Podľa „prirodzených inštinktov“ by malo teda poradie fakúlt byť nasledovné:

1. najprv lekárska fakulta,
2. potom právnická fakulta a
3. napokon teologická fakulta.

Pri tomto hodnotení z hľadiska prírody (prirodzenosti) a z hľadiska „rozumu“ (trádie) dochádza teda k rozporu, i keď zatiaľ len vo vymedzenej oblasti vyšších fakúlt. Oproti starej tradícii sa však vnútorne zmenila aj filozofická fakulta, v rámci ktorej sa vyprofilovali dve skupiny disciplín: pôvodný kmeň štúdia fakulty sa stal základom filozoficko-racionálnych disciplín, ku ktorým pribudli novorozvinuté filologicko-historické odbory. Zmyslom filozofie sa má stať „schopnosť myslieť bez predsudkov a bez závislosti od nejakej sekty a schopnosť skúmať prirodzenosti vecí“ ([8], 146).

Toto hľadisko má Kant na mysli, keď upozorňuje, že všetky tri vyššie fakulty zakladajú svoje (vládou zverené) učenie „na spise alebo knihe“. Teda:

1. „biblický teológ“ čerpá svoje učenie z biblie a nie z rozumu;
2. „šíriteľ práva“ netvorí svoje učenie z prirodzeného práva, ale z krajinského práva, ktoré spočíva na historických spoločenských danostiach;
3. „učenec medicíny“ zakladá svoje metódy liečenia na lekárskom poriadku a už menej na „fyzike“ ľudského tela.

Teologická fakulta dokazuje Božiu existenciu z biblie (t.j. náboženstvo zakladá na zjavení), avšak otázka, či Boh sám skutočne hovorí prostredníctvom biblie, stojí mimo jej možností. To totiž „biblický teológ“ ako taký nemôže dokázať. Božia existencia je teda záležitosťou viery, ktorá spočíva na určitom zmýšľaní.

Rozdiel v zmýšľaní teologickej a filozofickej fakulty používa Kant pre porovnanie dvoch druhov teológov ([5], 30). Na jednej strane sa nachádza „biblický teológ“, ktorého Kant nazýva „Schriftgelehrter“ pre cirkevnú vieru. Táto viera úplne spočíva na štatútoch (zákonoch), vyplývajúcich z „vôle“ niekoho iného. Na druhej strane stojí „racionálny teológ“, ktorý je „Vernunftgelehrter“ pre náboženskú vieru – pre vieru spočívajúcu na vnútorných zákonoch, odvoditeľných (rozvinuteľných) z rozumu vlastného každému človeku. V tejto súvislosti netreba zabúdať, že kým Kant svojou *Kritikou čistého rozumu* vyvracal možnosť racionálneho rozriešenia otázky Božej existencie, v *Kritike praktického rozumu* prisúdil Bohu úlohu garanta ľudskej morálky v podobe mravného konania ako prejavu osobnej viery v Boha. Boh sa mu preto stal nevyhnutným apriórnym predpokladom akéhokoľvek autonómneho morálneho konania. Náboženstvo spočíva teda z hľadiska filozofie a filozofickej fakulty na zásadách rozumu a je vnútornou morálnou vecou človeka, z hľadiska teologickej fakulty však ako cirkevná viera spočíva na zásadách biblie ([5], 14).

Právnická fakulta vychováva právnikov, ktorí nehľadajú zákony istoty vo svojom rozume, ale vo verejne danom a najvyššími miestami sankcionovanom zákonníku. Právnik v bežnej praxi rozhoduje o práve a neprávě podľa predpisov zákonodarnej moci. V praxi sa však môže položiť otázka, či práve to nie je jeho poslaním.

Kant však poukazuje na to, že i tu ide vlastne vo všeobecnosti o protiklad dvoch koncepcií:

1. prirodzenoprávnej koncepcie, ktorá sa zakladá na prirodzenom práve – to znamená na „čistých rozumových pojmoch“ ([5], 89-90) a
2. štatutárneho zriadenia, ktoré spočíva na historických danostiach a štatutárnom práve.

Ide teda o spor dvoch právnych koncepcií: na jednej strane prirodzené právo a prirodzenoprávne zriadenie ako večná norma pre všetky občianske zriadenia vôbec, s neobmedzeným nárokom na platnosť (tu opäť jednoznačne vidieť Kantove sympatie s Francúzskou revolúciou), na druhej strane štatutárne právo a jeho obmedzená historická platnosť.

A analogický je aj „spor“ medzi právnickou a filozofickou fakultou: filozofická fakulta a jej učenie spočívajú na rozumových pojmoch a na racionalite, organizácia a učenie právnickej fakulty sa zakladá na štatutárnom práve a na historickom právnom učení, čo je z utilitárnych dôvodov podporované vládou.

Úlohou lekárskej fakulty je prispievať k udržovaniu zdravia ľudu. Pravidlá jej konania nepochádzajú priamo z pokynov „zhora“ (ako je to pri teologickej a právnickej fakulte), ale „z prirodzenosti samotných vecí“. O Kantovom postoji k lekárskej vede a k jej zosobneniu v rámci univerzity veľa naznačuje podtitul tretej časti *Sporu fakúlt: O moci človeka zdolať svoje chorobné pocity prostredníctvom číreho predsavzatia* (*Von der Macht des Gemüts durch den bloßen Vorsatz seiner krankhaften Gefühle Meister zu sein*). Ide o skúmanie, ako hľadať univerzálny prostriedok pre splnenie dvoch hlavných želaní človeka ([5], 97): dlho žiť a (prítom) byť zdravý. Tento prostriedok vidí Kant v dietetike, ktorú definuje ako „umenie predlžovať ľudský život“. (V oblasti liečebných metód rozlišuje dve základné metódy: dietetiku ako umenie predchádzať chorobám a terapeutiku ako umenie choroby liečiť.)

Zdolať svoje choroby a chrániť sa pred nimi znamená v praxi sa usilovať odvrátiť neprimeranú pozornosť od telesných pocitov a nedovoliť im vplyvať na naše myšlienky a konanie. Tu je vlastné jadro „sporu“ medzi lekárskou a filozofickou fakultou: zatiaľ čo liečebná metóda prezentovaná lekárskou fakultou (tej doby) spočíva na empirických a mechanických prostriedkoch lekárnictva a chirurgie, pôsobenie rozumu a filozofie ponúka alternatívne metódy spočívajúce predovšetkým na zásadách zdravého myslenia ([5], 113-115). Ako protiklad k terapeutike je postavená dietetika a „zdravý rozum“.

Oproti trom vyšším fakultám stojí filozofická fakulta, ktorej učenie nepodlieha nijakým pokynom „zhora“. Rozhodujúcim kritériom je pre vládu užitočnosť ([8], 127): tri vyššie fakulty „prispievajú“ k poslaniu vlády, avšak pri filozofickej fakulte je to pre vládu iba druhoradé kritérium. Filozofická fakulta sa člení na dve sekcie ([5], 21; [1], 560): oddelenie pre historické poznatky (história, zemepis, učená jazykoveda, humanistika a všetko, čo ponúka prírodoveda z empirického poznania) a oddelenie pre čisté rozumové poznatky (čistá matematika a čistá filozofia, metafyzika prírody a mravov). Jej učenie sa vzťahuje na všetky časti učnosti, a práve preto pokrýva všetky časti ľudského vedenia. Vyššie fakulty sú takto predmetmi kritiky a preverovania filozofickej fakulty. Videli sme už, že vyššie fakulty učia iba to, čo je im „zverené“, a preto, že je im to „zverené“. Posudzovať, či to, čo učia, súhlasí s pravdou a rozumom vôbec, je úlohou práve filozofickej fakulty.

Medzi vyššími fakultami a nižšou fakultou prebieha „spor“ o vplyv na ľud. Ľud totiž nehľadá svoje blaho v slobode (konania i rozumu), ale vo svojich prirodzených cieľoch:

1. po smrti byť blažený;
2. v živote si byť istý svojou vecou aj medzi ostatnými ľuďmi prostredníctvom verejných zákonov a
3. očakávať fyzický „pôžitok“ života na sebe samom (t.j. pôžitok zdravia a dlhého života).

Priania ľudu sa kryjú so zámermi a cieľmi vlády (spochybniť by sa dala snád' len hierarchia týchto ľudových prianí, nie však priania samotné).

Filozofická fakulta sa môže zaoberať týmito želaniami iba na úrovni zásad rozumu. Drží sa iba vecí, ktoré človek sám môže, a k tomu pripája:

1. statočne a poriadne žiť;
2. nikomu nepáchať bezprávie a
3. správať sa v pôžitku striedmo a v chorobe vytrvalo, počítat' pritom s pomocou prírody.

Ľud však pokladá filozofiu za čosi nepraktické a zbytočné. Typické sú preň reakcie typu: „To, čo tu vy, filozofi, tárate, vedel som už dlhšie sám od seba; chcem však od vás ako učencov vedieť, ako by som mohol žiť bez škrupúl a aj napriek tomu získal tesne pred záverečnou vstupenku do neba, ako, keď aj nie som v práve, predsa môžem vyhrať svoj proces, a, keby som aj dochuti používal a využíval svoje telesné sily, ako by som predsa len mohol zostať zdravý a dlho živý.“ ([5], 24).

Ľud teda prichádza k učencom ako k vykladačom a kúzelníkom, práve „Geschäftsleute“ (praktici) troch vyšších fakúlt sú „Wundermänner“ podľa želania ľudu. Ľud chce byť vedený (v reči demagógov – chce byť klamaný) a na to vláda potrebuje „Geschäftsmänner“: duchovných, právnikov a lekárov v praxi, pretože títo sú činní bezprostredne v ľude ako praktici a vláda môže na ľud pôsobiť iba ich prostredníctvom.

Rozdelenie fakúlt univerzity nezodpovedá predstavám učeneckého stavu, ale záujmom vlády ([1], 565). Zreteľne tu vidno analógiu medzi vyššími fakultami a vládnymi orgánmi:

teologická fakulta: duchovná správa (Geistliche Regierung);

právnická fakulta: právna sekcia (Rechtsdepartement);

lekárska fakulta: vrchné lekárske kolégium (Obermedizinalkollegium).

Zámerom je pritom prirodzene vplývať na ľud, podľa možnosti silno a trvalo.

Naproti tomu prednosťou filozofickej fakulty je jej sloboda: táto fakulta neudeľuje vlastné pokyny, ale zato posudzuje všetky pokyny. Nezastupuje záujem vlády, ale záujem vedy a rozumu. Kritériom nie je pritom praktické konanie a užitočnosť, ale jedine pravda. Adresátom jej kritiky nie je priamo vláda (preto ju vláda necháva na pokoji), ale skupina vyšších fakúlt – tento „spor“ teda vyzerá byť obmedzený iba na oblasť učencov univerzity.

Takáto úvaha sa javí sprvu ako čisto univerzitný spor o poradie fakúlt, v skutočnosti však predstavuje principiálnu zmenu v chápaní úlohy univerzity. Stredobodom úlohy univerzity sa totiž má stať slobodný vedecký záujem, očistený od všetkých nánosov, má byť rozhodujúcim činiteľom pri rozhodovaní, o tom, čo je vedou, a čo nie. Je teda samozrejmé, že apriórne filozofické vedenie zaujíma v hierarchii vied vyššie miesto ako tradične sprostredkované skúsenostné vedenie. Zároveň odpadá doteraz rozhodujúce kritérium – užitočnosť ([4], 20). Toto kritérium sa stáva v novom chápaní vedy iba sekundárnym. Z Kantovho pohľadu je novým poslaním univerzity, aby sa už neorientovala na (z jeho hľadiska) vedľajšie účely, ale jej hlavným poslaním má byť kritické preverovanie ľudského vedenia. Ide teda o preverovanie samotných poznávacích spôsobov a o otázky spojené s možnosťami a hranicami poznania ([7], 6-9).

Inštitucionálnym odrazom novej úlohy filozofie v oblasti vied sú emancipačné snahy filozofickej fakulty. V „spore“ fakúlt zastupujú a obraňujú vyššie fakulty oficiálne učenie, filozofická fakulta pôsobí pritom ako opozičná strana, prísne preverujúca a namietajúca.

Tento Kantov postoj vyplýva z jeho analýzy vplyvania vlády na ľud prostredníctvom učenia vyšších fakúlt (ide o analýzu tohto mechanizmu, nie o analýzu skutočných zámerov vlády, t.j. toho, či skutočne má záujem o dané ciele a starostlivosť o svojich poddaných). Čo chce vláda skutočne, a čo smie legitímne chcieť? Prostredníctvom verejného dosahu

1. učenia teologickej fakulty chce získať dosah na vnútro a vôľu poddaného (ide jej o ich odkrytie a vedenie), tu vidí vláda najväčšiu možnosť vplyvu;

2. učenia právnickej fakulty má záujem držať vonkajšie správanie a konanie svojich poddaných „na uzde verejných zákonov“;

3. učenia lekárskej fakulty jej ide o to, aby si zabezpečila existenciu silného a početného ľudu.

Filozofická kritika musí smerovať najmä proti prvému zámeru vlády a musí jej ísť o celkovú reinterpretáciu funkcie troch „moc majúcich“ fakúlt. Ide o to, že vláda nesmie definovať individuálne ciele a predpisovať občanom to, čo má patriť k ich vlastnej potrebe a podstate. Práve preto vláda môže získavať vplyv na „ľud vedený učenosťou“ iba prostredníctvom vplyvu učenosti, na tento účel zakladá inštitúciu vysokej školy ako „štátneho zástupcu v praxi“.

Vláda sama teda nevplyva na ľud priamo; ako sme už videli, to nerobia priamo ani univerzitní učitelia, ale „praktici“, ktorí stoja sprostredkujúco ([5], 25-27) medzi vysokou školou ako miestom vlastnej a v sebe teoreticky definovanej učenosti a ľuďom ako miestom bezprostrednej praxe.

Pre „praktikov“ je typické zvláštne zdvojenie úloh – vzhľadom na oblasť teórie sú to „literáti“ a „študovaní“, vzhľadom na prevládajúcu oblasť praxe sú to úradníci v štátnej službe: zastávajú svoje úrady zo záujmu vlády, nie pre záujem vedy (absolvovali síce univerzitné štúdium, ako „praktici učenosti“ sa však odlišujú od vedcov-teoretikov, bádateľov a prednášajúcich na univerzite).

Praktici ako úradníci nesmú vynášať rozhodnutia o platnosti poznatkov v súvislosti s teoretickým učením, potrebná je akási (republikánska) deľba moci ([1], 564):

1. fakulty vykonávajú v otázkach učenosti súdnu (súdiacu) moc;

2. vláda (štátna moc) má zákonodarnú funkciu;

3. úradníci ako „praktici“ spravujú časti výkonnej moci učenosti.

Vláda (štátna moc) si nesmie zamieňať svoju zákonodarnú funkciu so súdnou (súdiacou) mocou vo veciach učenosti. Tento Kantov postoj možno chápať aj ako odozvu na dobové pomery: „Nariadenia a príkazy vo všetkých veciach prichádzajú zhora, aj vyučovacia činnosť sama sa stala formou i obsahom predmetom rôznych nariadení a posudzovaní spôsobom, ktorý by sa dnes chápal ako nezlučiteľný s hodnotou akademického učiteľa. Zásahy vlády do univerzitných pomerov neboli v nijakom období také veľké a odpor nikdy menší ako v období osvietenského absolutizmu.“ ([8], 127).

Vecou vlády má byť iba sankcionovanie učenia troch vyšších fakúlt, prenášané na „literátov“ a cez nich potom na ľud. Vláda sama však nech ani neučí, ani nerozhoduje o otázkach pravdy (ak by to robila, brala by na seba postavenie „najvyššej autority učencov“ a nevyhnutne by sa musela stotožňovať s časťou ľudu, ku ktorej patria aj učitelia, čím by sa mohla dopúšťať osudných chýb a nevyhla by sa tak priamej kritike učencov).

Výrazom tejto skutočnosti je zdvojenie vzťahu teórie a praxe v rámci vlády vo forme diferenciácie medzi vlastným „*summus imperans*“ a orgánmi politickej teoretickej správy (oddeleniami pri vláde) na jednej strane a paralelná štruktúra týchto správnych orgánov a členenia troch vyšších fakúlt na strane druhej.⁴

Učenie vyšších fakúlt je, ako sme už videli, objektom kritiky filozofickej fakulty. Podľa oboch sekcií (skupín odborov) filozofickej fakulty je jej kritika čiastočne historická a čiastočne racionálna. Pri tejto kritike stoja filozofi pod zákonodarstvom rozumu a filozofická fakulta je vyňatá z vládnych súvislostí (z bezprostrednej politickej praxe). Kantovou rozhodujúcou politickou požiadavkou pritom je, že filozofická fakulta musí mať možnosť hovoriť verejne podľa jej jediného kritéria – pravdy. Keďže bezprostredným adresátom jej filozofickej kritiky sú v rámci univerzity vyššie fakulty (presnejšie, nimi učený a vládou sankcionovaný obsah), pre vládu je takáto kritika bezprostredne bez následkov (nesmeruje proti nej samotnej) a verejnú bezpečnosť tiež bezprostredne neohrozuje (nesmeruje ani priamo proti ľudu) – priestorom a publikom filozofickej kritiky je teda republika učencov ([1], 567-568).

Narážame tu však na dodnes nevyriešený problém – na dvojaké chápanie univerzity. Je to autonómna korporatívna inštitúcia, konkretizovaná forma slobodného bádania a slobodnej kritiky v oblasti pravdy a rozumu (podľa Kantovej definície autonómie miesto čistej teórie, čiže pôsobisko učencov, ktorých môžu posudzovať iba učitelia) a zároveň je to tiež inštitúcia založená zo záujmu štátu ako vzdelávacieho miesta nositeľov štátnych úradov – to sú predovšetkým vyššie fakulty.

Prostredníctvom tohto dvojakeho určenia univerzity možno zároveň garantovať určitú slobodu a autonómiu aj vyšším fakultám, a to v postavení partnerov v dialógu s filozofickou fakultou. Takýmto prejavom slobody a autonómie je potom fakt, že si môžu dovoliť to, čo nie je dovolené „praktikom učení“: môžu verejne protirečiť a namietat' voči obsahom im zvereného učenia, nesmú však svoju nespokojnosť prejavovať mimo „republiky učencov“. Námietky a pochybnosti môžu učitelia prezentovať len medzi sebou navzájom – do tej miery, do akej sú aj oni „filozofmi“ alebo aspoň participujú na filozofickej reflexii vedy.⁵

Spor fakúlt, v podstate spor o pravdu a zákonnosť sankcionovaného učenia, je obmedzený na internú univerzitnú verejnosť, a preto vláda nepovažuje za vhodné miešať sa doň. Naopak, podľa Kanta osvietenská vláda vidí, že jej vlastným záujmom najlepšie

⁴Dôležité je ešte poukázať na význam personálneho rozlíšenia medzi vlastným „*suverénom*“ (*summus imperans*) a ním dosadeným šéfom oddelenia (sekcie): kritika učencov namierená proti oficiálne sankcionovanému učeniu sa tak nemusí dotýkať bezprostredne vládcu, ale úradníka pre príslušnú oblasť – ak už nič iné, vždy sa dá v krajnom prípade povedať, že „zle porozumel vôli svojho pána alebo ju úplne prekrútil“ ([1], 565).

prosievajú, keď sa sama orientuje na konečný účel vedy – na pravdu ([7], 8). Toto presvedčenie je typickým produktom osvietenstva: stále odvolávanie sa na rozum až apelo-
vanie naň a na osvietenú vládu – akoby to bola samozrejmosť.

Z toho vyplýva organizačný model vzťahov teórie a praxe (teda model vzťahov „vláda – inteligencia – ľud“) podľa Kantových predstáv ([2], 628-630):

A. Sféra vlády:

1. vládca, suverén, *summus imperans*;
2. oddelenia teoretickej správy (duchovná správa; právna sekcia; vrchné lekárske kolégium, zdravotná inšpekcia).

B. Sféra učení:

I. univerzita, vysoká škola:

3. filozofická fakulta:

- a/ sekcia čistých rozumových poznatkov,
- b/ historicko-empirická sekcia;

4. „vyššie“ fakulty:

- a/ ako diskusný partner filozofickej fakulty,
- b/ ako „školiace strediská výučby“;

II. úradníci, zamestnaní literáti, praktici učení:

5. a/ ako kvalitou školení učenci,
- b/ ako nositelia úradov na občianskych postoch.

C. Sféra ľudu: poddaní, ovládaná časť spoločnosti.

Kantovo úsilie možno záverom zhrnúť ako hľadanie novej odpovede na starú otázku „Načo potrebujeme filozofiu?“ potom, čo sa stará úloha filozofie ako propedeutiky vlastného odborného štúdia (*ancilla theologiae et iurisprudentiae*) ukázala byť prekonaná. Dôsledkom toho bola kríza filozofickej fakulty a univerzity vôbec. A hoci je filozofia subjektívnou vedou, Kant jej pripisuje v živote spoločnosti veľkú úlohu. Ide o to, že kým staršia filozofia videla človeka iba ako pasívnu časť sveta, podľa Kanta má človeku vo svete pripísať úplne aktívnu existenciu ([5], 69). Tento jeho názor sa odráža v náhlade na pomery na univerzite a má pôsobiť aj ďalej, za jej hranicami.

Cieľom Kantovho modelu v jeho celostnosti je spoločenská zmena evolučnou cestou:

1. filozofická kritika pôsobí na vyššie fakulty;

⁵Narážame tu na dvojaký charakter filozofie podľa Kanta – na rozlišovanie dvojakých úloh vo filozofii: filozofii v „školskom zmysle“ (univerzitní prednášatelia „predpísaného“ učenia) a filozofii podľa „chápania sveta“ (slobodne a voľne premýšľajúci učenci, sem sa môžu zaradiť aj učenci vyšších fakúlt, ak budú prispievať k filozofickej reflexii svojho učenia) (bližšie [1], 572-573).

Na druhej strane však vyššie fakulty sú i zostanú „školiacimi strediskami výučby“. Ľud laikov nechce byť vedený univerzitnými učencami (ich učenosť je mu príliš „vzdialená“), ale tými, ktorí rozumejú „pestrej zmesi praktických právd“, uspokojujúc sa pritom s tým, že mudrovanie nie je jeho vecou – drží sa toho, čo mu oznamujú na to určené „praktici“ ([1], 568).

2. vyššie fakulty, ak chcú vydávať svoje učenie za vedu, musia ako diskusný partner filozofickej fakulty „prispôbiť“ svoje učenie pravde a spôsobiť zmenu v učení sankcionovanom vládou (musia teda spĺňať potrebu filozofickej reflexie vedy);

3. toto nové (osvietené) učenie sa prostredníctvom praktikov a literátov preniesť do ľudu (tu treba vyzdvihnúť význam Kantovej teórie, ktorá priamo poukazuje na sprostredkujúcu úlohu univerzity ako vyššieho vzdelávacieho zariadenia v spoločnosti)⁶;

4. nové učenie rozšírené v ľude bude spätne pôsobiť na vládu v reformnom osvietenom duchu.⁷

Skupina vyšších fakúlt predstavuje v pomyselnom parlamente republiky učenosti pravú stranu, obhajuje zásady vlády. Opozičnú stranu, stelesnenie slobody a rozumu, predstavuje filozofická fakulta ako ľavá strana tohto imaginárneho parlamentu ([5], 28-29). Je zárukou vedecko-filozofickej oponentúry, námietok a prísneho preverovania rozumu v konečnom dôsledku v prospech múdrej vlády.⁸

Dôsledkom vyplývajúcim z tohto modelu univerzity je zmena v hierarchii fakúlt: filozofická fakulta (doteraz oficiálne posledná) sa stáva prvou fakultou – nie tým, že by mala moc, ale v radení mocným (vláde). Filozofia a filozofická fakulta sa stáva „ručiteľom“ pravdy. Podmienkou i predpokladom pre to je fakt, že musí hovoriť verejne.

Kantov model, nech sa zdá byť akokoľvek živý a prítiažlivý, zostal napokon z väčšej časti iba teoretickým modelom. Historický vývoj potvrdil Kantove úvahy o premene artistickej fakulty (z podoby, ktorá bola preňho ešte živou realitou) na autonómnou vedeckú filozofickú fakultu. V teórii i praxi sa však na prelome 18. a 19. storočia začali už presadzovať nové tendencie, a tak vývoj ďalej nesmeroval celkom podľa predpokladov, z ktorých ešte vychádzal Immanuel Kant. Za nepriamu odozvu kantovských názorov možno považovať zmeny pod tlakom udalostí na univerzite v Landshute (v roku 1800 prenesená z Ingolstadtu, aby bola „zbavená jezuitského dedičstva“) a na univerzitách v Heidelbergu a vo Würzburgu.

LITERATÚRA

[1] BIEN, G.: Kants Theorie der Universitäten und ihr geschichtlicher Ort. In: Historische Zeitschrift 1974/3, s. 551-557.

[2] BIEN, G.: Raisonierfreiheit und Gehorsamspflicht. In: Akten des 4. Internationalen Kant-Kongresses (Mainz, 6.-10. April 1974), časť II.1, Berlin 1974, s. 617-632.

⁶ „Čo sa o týchto veciach učí na univerzite, to počúvajú síce zo začiatku iba študenti, ale postupne, asi o jednu generáciu stáva sa to všeobecným vedomím ľudu; mešťan a roľník veria kňazovi, kňaz verí v štátne právo, ako ho počuje vykladané právnikom svojej krajiny.“ ([8], 128).

⁷ Kant pokladá za prirodzené a samozrejmé, že sa štát z času na čas reformuje sám zhora ([5], 92-93).

⁸ „To je potom prekvapujúce, ale konzekventne posledné slovo transcendentálnofilozofickej revolúcie v myslení a tiež (ak chceme pripustiť) filozofický testament Immanuela Kanta: filozofia stojí vľavo.“ ([6], 129).

- [3] EULENBURG, F.: Die Frequenz der deutschen Universitäten von ihrer Gründung bis zur Gegenwart. Berlin, Akademie Verlag 1994. (Nachdruck der Ausgabe von 1904.)
- [4] GREGORY, F.: Kant, Schelling, and the Administration of Science in the Romantic Era. In: Science in Germany. OSIRIS, 2nd series, 1989/5, s. 17-35.
- [5] KANT, I.: Der Streit der Fakultäten. Hamburg, Felix Meiner Verlag 1959.
- [6] KANT, I.: Der Streit der Fakultäten. Leipzig, Reclam-Verlag 1992.
- [7] MENZE, C.: Die philosophische Idee der Universität und ihre Krise im Zeitalter der Wissenschaften. Krefeld, Scherpe Verlag 1975.
- [8] PAULSEN, F.: Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten von Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart (mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht), Zweiter Band. Verlag Walter de Gruyter & Co. (Berlin – Leipzig 1921), Nachdruck Berlin 1960.
- [9] RETHWISCH, C.: Deutschlands höheres Schulwesen im neunzehnten Jahrhundert (geschichtlicher Überblick). R.Gaertners Verlagsbuchhandlung, Berlin 1893.

Mgr. Peter Zigman
 Katedra filozofie a dejín filozofie FFUK
 Šafárikovo nám. 3
 818 01 Bratislava
 SR